

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.1.42>**Макарчук К. В.,**аспірантка кафедри адміністративного та інформаційного права
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»**РОЛЬ «М'ЯКОГО» ПРАВА (SOFT LAW) ЄС У БОРОТЬБІ З ПАНДЕМІЄЮ COVID-19
(ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП – БЕРЕЗЕНЬ – СЕРПЕНЬ 2020 Р.)**

Анотація. Аналізуються теорія, безпосередня практика та особливості застосування т.зв. м'якого права ЄС у боротьбі з пандемією COVID-19. Право Європейського Союзу, паралельно і у співпраці з національними ініціативами держав-членів, відіграло важливу, якщо не визначальну, роль у боротьбі з поширенням пандемії на її початковому етапі.

На додаток до «звичайних» законодавчих заходів (або, у деяких правових системах, адміністративного нормотворчого процесу у формі урядових чи міністерських постанов) більша частина регулювання боротьби з COVID-19 відбувалася за допомогою циркулярів, інструкцій, вказівок та інших м'яких норм права, що приймалися на рівні усього Співтовариства. Інструменти м'якого права зазвичай не мають повної юридичної сили, але можуть мати юридичні та практичні наслідки: стати правовою основою для розвитку національного законодавства держав-членів ЄС (в галузі боротьби з пандемією), забезпечити нормативну основу для згладжування протиріч між національними та загальноєвропейським законодавством у подоланні пандемії як глобального виклику людству, конкретизації обов'язків інституційного співробітництва тощо.

Мінлива нормативність, що характерна для «м'якого» права у боротьбі з пандемією COVID-19, виникла та діяла в складній і дуже гнучкій системі міжнародних, наднаціональних, внутрішніх і субдержавних гравців, як державних, так і приватних. Дослідження ролі «м'якого права» у протидії пандемії COVID-19 у Європі вплинуло на вибір стратегій, заснованих на інструментах «м'якого права» у боротьбі з пандемією на міжнародному рівні (ООН, ВООЗ), де «м'яке» право стало єдиним інструментом, враховуючи відсутність компетенції та/або обов'язкових повноважень у таких питаннях.

Аналіз дії м'якого законодавства у відповідний період дозволяє зробити висновок, що вказаний інструментарій допоміг загалом успішно, з найменшими втратами впоратися з кризою, викликаною поширенням COVID-19, на її початковому, найбільш гострому етапі (на рівні ЄС).

Ключові слова: «м'яке» право, правові засоби запобігання поширенню пандемії COVID-19, правові механізми Європейського Союзу.

Makarchuk K. V. The role of the EU “soft” law in the fight against the COVID-19 pandemic (initial stage – March – August 2020)

Abstract. The article analyzes the theory, direct practice and peculiarities of application of the so-called soft law of the EU in the fight against the COVID-19 pandemic. The European Union law, in parallel and in cooperation with national initiatives of the Member States, played an important, if not decisive, role in combating the spread of the pandemic at its initial stage.

In addition to “normal” legislative measures (or, in some legal systems, administrative rulemaking in the form of governmental or ministerial decrees), much of the regulation of the fight against COVID-19 has been made through circulars, instructions, guidelines, and other soft law instruments adopted at the Community level. Soft law instruments usually do not have full legal force, but can have legal and practical consequences: they can become a legal basis for the development of national legislation of EU Member States (in the field of combating the pandemic), provide a regulatory framework for smoothing out contradictions between national and European legislation in overcoming the pandemic as a global challenge to humanity, specify responsibilities of institutional cooperation, etc.

The shifting normativity characterizing soft law in the fight against the COVID-19 pandemic has emerged and operated in a complex and highly flexible system of international, supranational, domestic and subnational actors, both public and private. The study of the role of soft law in countering the COVID-19 pandemic in Europe has influenced the choice of strategies based on soft law instruments in the fight against the pandemic at the international level (UN, WHO), where soft law has become the only tool, given the lack of competence and/or mandatory powers in such matters.

The analysis of the effect of soft legislation in the relevant period leads to the conclusion that this toolkit helped to cope with the crisis caused by the spread of COVID-19 at its initial, most acute stage (at the EU level) with the least losses.

Key words: *“soft” law, legal means of preventing the spread of the COVID-19 pandemic, legal mechanisms of the European Union.*

Постановка проблеми. Підвищення легітимності та дієвості управління ЄС набуло особливої актуальності в умовах протидії системній та багатогранній кризі COVID-19. Воно, в свою чергу, вимагало загальної реконструкції існуючої правової бази, яка гарантує громадянам ЄС свободу руху громадян, товарів та послуг в межах Співтовариства, а також свободу висловлення думки, в тому числі публічного і в засобах масової інформації (що подекуди обертається поширенням чуток та панічних настроїв). Важливими у цьому контексті виявилися інструменти т.зв. «м'якого» права, що створили і оперативно розширювали нормативну базу, здатну підтримувати загальний процес регулювання політики ЄС на всіх етапах боротьби із пандемічною загрозою. Повчальним бачиться також європейський досвід імплементації правових норм – від законотворчої діяльності до законотворчої реалізації та правозастосування регуляторної стратегії ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі маємо відносно нечисельні і розрізнені дослідження «свіжої» проблематики правових засобів боротьби з поширенням пандемії COVID-19 в географічному ареалі Європейського Союзу. Проблемі ефективності та легітимності інструментів «м'якого» права присвячені роботи професорки Маастріхтського університету в Нідерландах, фахівця з європейського адміністративного та порівняльного права Маріоліни Еліантоніо (Mariolina Eliantonio) та дослідниці права з Центру європейського права (King's College London) докторки Оани-Андреа Стефан (Oana-Andreea Stefan). Професорка європейського права та законодавчих досліджень Університету Східної Фінляндії Емілія Корка-Ахо (Emilia Korkea-Aho) у чисельних міждисциплінарних розвідках особливу увагу звертає не тільки на інституційне та конституційне право ЄС, але й на м'яке право як складову європейської правової системи. Професор права та професійної етики юридичного факультету

Університетського коледжу Лондона Стівен Воган (Steven Vaughan) акцентує увагу на впровадженні м'якого права як важливого елементу допоміжної нормативності у боротьбі з COVID-19. Професор права Коледжу права Університету Оклахоми Ерік Е. Джонсон, J.D. (Eric E. Johnson, J.D) та доктор медичних наук Теодор С. Бейлі (Theodore C. Bailey) з Балтиморського медичного центру аналізують юридичні уроки «дуже швидкої проблеми» COVID-19.

У вітчизняній науковій літературі тема окремо не висвітлювалася.

Мета статті. Узагальнити зарубіжний (європейський) досвід боротьби з поширенням пандемії COVID-19 засобами «м'якого» права з метою можливого його запозичення Україною та її регіональними партнерами.

Виклад основного матеріалу. Не буде перебільшенням вказати, що пандемія COVID-19, котра почалася взимку 2020, стала викликом для системи міжнародного права. Новий коронавірус із Китаю стрімко поширювався світом: Тайланд, Японія (січень 2020 р.), Європа (березень 2020 р.), США (початок квітня), інші регіони світу. Пандемія призвела до безпрецедентного в сучасну епоху закриття кордонів та блокування міст та регіонів, вплинула на всі сфери громадського життя, у тому числі на міжнародні відносини і міжнародне право. Масштабність та новизна вжитих заходів, а також невизначеність перспектив боротьби з пандемією, поставили низку питань, що стосувалися майбутнього правових інститутів та – у більш загальному плані – майбутнього існуючого ідеологічного підґрунтя міжнародного права.

Для забезпечення своєчасної реакції на розвиток пандемії коронавірусу та вироблення єдиних підходів до його «приборкання» установи ЄС та органи публічної влади національних держав – членів ЄС на додаток до чинних законодавчих актів почали широко використовувати різного роду циркуляри, інструкції, керівні вказівки міжнародних орга-

нізацій, рекомендації конференцій, політичні угоди держав, спільні заяви, комюніке тощо. Відтак першим на виклики пандемії відреагувало т. зв. *м'яке право*, за визначенням науковців – сукупність юридично необов'язкових міжнародних норм, що створені державами, міжнародними міжурядовими організаціями та іншими суб'єктами м'якого права, не суперечать загально визначеним принципам і нормам міжнародного права і спрямовані на врегулювання міжнародних відносин.

На наднаціональному рівні відповідь на кризу, пов'язану з коронавірусом, оперативно здійснила Європейська Комісія. З одного боку, Комісія «разом з національними органами влади взяла на себе власну частку відповідальності за належне реагування на серйозні проблеми громадського здоров'я, пов'язані з кризою COVID-19» [12], а з іншого боку, вона зреалізувала свій «внесок у термін солідарності, тобто квінтесенцію нормативної цінності будівництва ЄС».

Науковці зазначають, що звернення Євросоюзу та держав-членів ЄС до м'якого права в період пандемії обумовлено передусім тим, що м'яке право:

1) тлумачиться широко та охоплює різні інструменти, що використовуються публічними органами при реалізації політики, спрямованої на формування та регулювання поведінки окремих осіб, підприємств та/або інших приватних та державних установ без звернення до законодавства, що традиційно застосовується у публічній сфері;

2) містить «відлуння» законотворчості та риси нормативності;

3) враховує складність управління, має безліч «законодавців» («гравців»), цілей та сфер застосування;

4) володіє гнучким інструментарієм, інституційною відкритістю, дає можливість вжити заходів у стислий термін;

5) підвищує стійкість сучасних правових систем, що відбивається на зростанні довіри громадян до закону та громадських інститутів [1, 2].

Про затребуваність такого роду правових актів свідчить статистика: тільки з лютого по серпень 2020 р. (початковий етап епідемії) ЄС випустив 197 актів «м'якого» права,

пов'язаного з COVID-19 [2]. Акти м'якого права, що в екстреному порядку запроваджували правила поведінки для всього населення та його окремих груп, пояснювали порядок вакцинації та віддаленої роботи та освіти в умовах пандемії, стали важливими правовими регуляторами суспільного життя та адміністративного управління.

Передусім йшлося про обмеження вільного пересування громадян як з країн ЄС, так і з тих, що не входять до Співдружності. Свобода ж пересування осіб, поруч із трьома іншими економічними свободами (свободою руху товарів, послуг і капіталів) свого часу стала основою для створення єдиного внутрішнього ринку не тільки ЄС, але й низки інших регіональних інтеграційних об'єднань. Тож формально йшлося мало не про замах на основи основ, утім цілком виправданий в умовах першої, найважчої хвилі захворювання.

На початку березня 2020 р. держави-члени ЄС в односторонньому порядку почали закривати державні кордони. Починаючи з Австрії (11 березня 2020 р.), 17 країн, що входять до Шенгену, повідомили Європейську комісію про відновлення контролю на внутрішніх кордонах, заклавши кордони повністю або частково. Частина держав-членів ЄС, що не входили до шенгенської зони (Болгарія), також відновили контроль на власних кордонах.

Оперативно відреагувавши, Європейська комісія вже 16 березня 2020 р. надала свої пропозиції щодо тимчасового обмеження нежиттєво важливих поїздок з третіх країн [3].

Ці ініціативи отримали схвалення Ради ЄС 17 березня. Комісія зробила роз'яснення, що в'їзд може бути дозволений громадянам третіх країн, які потребують міжнародного захисту. Болгарія, Ірландія, Люксембург та Румунія заявили про можливість в'їзду біженців; Нідерланди, Португалія та Іспанія – про можливість в'їзду з обмеженнями [4].

Тим самим документом були визначені основні пріоритети політики ЄС у боротьбі з поширенням COVID-19:

«1. Обмеження поширення вірусу

Ми (Рада ЄС – К.М.) схвалили керівні принципи, запропоновані Комісією щодо управління кордонами. Ми повинні забезпе-

чити проїзд ліків, їжі та товарів, і наші громадяни повинні мати можливість подорожувати до своїх країн. Будуть знайдені адекватні рішення для транскордонних працівників.

Щоб обмежити поширення вірусу в усьому світі, ми погодилися зміцнити наші зовнішні кордони, застосовуючи узгоджене тимчасове обмеження несуттєвих поїздок до ЄС на період 30 днів на основі підходу, запропонованого Комісією.

2. Забезпечення медичним обладнанням

Ми привітали рішення, прийняте Комісією, щодо надання попереднього дозволу на експорт медичного обладнання.

Ми підтримали зусилля Комісії щодо (1) взаємодії з галуззю; (2) проводити спільні державні закупівлі, які були нещодавно розпочаті, і ті, які незабаром будуть завершені, щоб забезпечити достатню кількість засобів захисту; (3) та придбання засобів захисту через структуру цивільного захисту.

3. Сприяння дослідженням

Ми заохочували зусилля, спрямовані на підтримку таких досліджень, як Консультативна група з питань COVID-19.

Ми наголосили на необхідності обміну інформацією та розробки вакцини та надання її всім нужденним. У цьому плані ми підтримуватимемо європейські компанії.

4. Подолання соціально-економічних наслідків

Ми схвалили заяву Єврогрупи від 16 березня та запросили Єврогрупу постійно та уважно стежити за економічним та фінансовим розвитком і негайно прийняти скоординовану політичну відповідь на ситуацію, що швидко змінюється.

Ми підтримали різні ініціативи, вжиті Комісією у сферах єдиного ринку, такі як адаптація правил державної допомоги та використання гнучкості, передбаченої Пактом стабільності та зростання, а також звернення до бюджету ЄС.

Союз та його держави-члени зроблять усе можливе, щоб вирішити поточні виклики, відновити довіру та підтримати швидке відновлення заради наших громадян» [4].

Водночас, Рада ЄС «взяла на себе зобов'язання координувати роботу (...) посольств і делегацій ЄС у третіх країнах

(щодо громадян, які «застрягли» поза своєю батьківщиною – К.М.). Рада ЄС (...) спільно організовуватиме репатріацію громадян ЄС, де це буде необхідно і можливо, і використовуватиме механізм цивільного захисту Союзу. Для таких спільних операцій буде залучено додаткове фінансування ЄС» [там само].

У Правових зауваженнях щодо Керівництва Комісії (18 березня 2020 р.) Управління Верховного комісара ООН у справах біженців наголосило на важливості принципів недискримінації (медичні огляди на прикордонних пунктах) та пропорційності (викладений у статті 52 (1) Хартії основних прав ЄС і дозволяє обмеження прав, викладених в ньому, включаючи право на притулок, лише якщо вони необхідні та справді відповідають цілі загального інтересу, визнані Союзом, або необхідність захисту прав і свободи інших). Вказувалося, що при прийнятті рішення мають бути розглянуті альтернативи відмові у в'їзді, такі як ізоляція, карантин, що дозволить забезпечити право на притулок і принцип *non refoulemen* (не видворення) [5].

17 квітня 2020 р. прийнято резолюцію Парламенту ЄС про скоординовані дії щодо боротьби з пандемією COVID-19 та її наслідками (2020/2616 (RSP)), в якій наголошувалося, що держави-члени повинні діяти спільно, виявляти солідарність з питань забезпечення здоров'я, захищати демократію, верховенство закону та основні права. До того ж, в резолюції вказувалося, що заходи, пов'язані з подоланням економічних проблем, спричинених пандемією, повинні застосовуватися на рівні ЄС [6].

19 березня 2020 року Європейська Комісія прийняла «Тимчасові рамки державної допомоги» ("The State Aid Temporary Framework"), документ, що мав «дозволити державам-членам (ЄС К.М.) використовувати повну гнучкість, передбачену правилами державної допомоги для підтримки економіки в контексті спалаху корона вірусу» [7].

Політика державної допомоги Європейської Комісії економіці своїх членів опинилася в центрі уваги під час кризи COVID-19, оскільки уже на самих початках пандемії їхні економіки серйозно постраждали від надзвичайної ситуації. «Тимчасові рамки» базувалися на статті 107

(3) (b) «Угоди про функціонування Європейського союзу» (Treaty on the Functioning of the European Union, TFEU) і доповнювали інші можливості, доступні державам-членам для пом'якшення соціально-економічного впливу спалаху коронавірусу відповідно до правил ЄС про державну допомогу. Зокрема йшлося про можливість, згідно зі статтею 107(2). (b) TFEU, компенсації конкретним компаніям або конкретним секторам за збитки, безпосередньо спричинені винятковими подіями, такими як спалах коронавірусу [8].

З квітня 2020 р. з метою збільшення можливостей державної підтримки досліджень, випробувань і виробництва продуктів, необхідних для боротьби зі спалахом коронавірусу, захисту робочих місць і подальшої підтримки економіки, Європейська Комісія прийняла першу поправку до «Тимчасових рамок». 8 травня 2020 р. Комісія прийняла другу поправку, яка розширює сферу дії Тимчасових рамок щодо COVID на заходи щодо рекапіталізації та субординованого боргу. 29 червня 2020 р. – третю поправку, яка розширює сферу дії Тимчасових рамок щодо COVID для подальшої підтримки мікро-, малих і стартап-компаній та стимулювання приватних інвестицій. 13 жовтня 2020 р. Комісія продовжила тимчасові рамки щодо COVID-19 до 30 червня 2021 р. (за винятком заходів з рекапіталізації, які могли бути надані до 30 вересня 2021 р.) і дозволила державам-членам покрити частину не покритих постійних витрат компаній, які постраждали від кризи. 28 січня 2021 р. Комісія прийняла п'яту поправку, яка розширила сферу застосування Тимчасових рамок щодо COVID шляхом збільшення встановлених у ній граничних значень і дозволу до кінця 2022 р. перетворювати певні інструменти, що підлягають поверненню, на прямі гранти. 18 листопада 2021 р. Комісія продовжила тимчасові рамки щодо COVID-19 до 30 червня 2022 р. та запровадила два нові заходи для створення прямих стимулів для перспективних приватних інвестицій і заходів підтримки платоспроможності на додатковий обмежений період [9].

Станом на травень 2022 року, Євросісія прийняла понад 1300 рішень у контексті пандемії коронавірусу, затвердивши майже 950

національних заходів із орієнтовною загальною затвердженою сумою державної допомоги майже 3,2 трильйона євро [9].

Ці заходи «м'якого» права, на думку віцепрезидента Європейської комісії Маргрет Вестагер (Margrethe Vestager), «дозволили державам-членам (ЄС – К.М.) надавати своєчасну, цілеспрямовану та пропорційну підтримку підприємствам, які цього потребують, зберігаючи при цьому рівні умови гри на єдиному ринку та збереження горизонтальних умов, які застосовуються до всіх» [9].

Однією з найважливіших сфер застосування м'якого права стала проблема свободи слова, адже перші дні пандемії показали, що прагнення перешкоджати поширенню інформації про нове захворювання виявилось надмірним навіть у демократичних суспільствах [10, P.91]. Влада кількох країн оголосила надзвичайний стан, що призвело до серйозних обмежень основних прав, включаючи свободу вираження поглядів. Крім того, деякі уряди ухвалили закони щодо боротьби з дезінформацією, які не завжди відповідали *Міжнародному закону про права людини*. Як наслідок, Європейський інститут права (European Law Institute, ELI), після консультацій з Радою і Сенатом Європейського інституту права, підготував документ «Принципи Європейського інституту права» [11], що мав стати особливим інструментом дотримання принципів верховенства права. Зокрема, Принципи 1–4 наполягали на пропорційності та необхідності поєднання з демократичною легітимністю при прийнятті надзвичайних заходів при пандемії (1), забороні дискримінації (2), недопущенні переходу до авторитарної схеми управління (3), гарантіях збереження демократичних стандартів в законотворчому процесі (4). Інші принципи стосувалися гарантій доступу до правосуддя (5), захисту даних (6), контролю (при збереженні основних принципів внутрішнього ринку) за переміщенням людей, товарів та послуг (7, 8). Принцип 9 був спрямований на мінімізацію негативних наслідків ринку праці та мав сприяти справедливості у трудових відносинах, включаючи активну роль урядів. У ньому також прописані умови оголошення локдауну як методу боротьби з пандемією. 10-й Принцип обумовлював правові

можливості для укладення угод на відстані. Принцип 11 стосувався освіти і дистанційного навчання. Принципи 12 і 13 містили правила для захисту боржників (зокрема. Мораторій на платежі і процедуру банкрутства). Принцип 14 був спрямований на захист медичного персоналу, що діяв в умовах пандемії під надзвичайним тиском. І, нарешті, Принцип 15 викладав шлях повернення до допандемійного стану, не наражаючи на додаткової небезпеки верховенство права.

Загалом міжнародно-правова доктрина впоралася із завданням осмислення феномену пандемії: систематизувала та кваліфікувала факти, виявила та сформулювала правові проблеми, як приватні, так і загальні, запропонувала шляхи їх вирішення.

«М'яке» право щодо COVID-19 загалом вимагає більшої координації з національними рівнями управління. Наприклад, рекомендація Європейської Комісії щодо загального набору інструментів ЄС для використання технологій і даних для вирішення кризи COVID-19 (the Commission Toolbox) [13] заклала основу для прийняття спільно з державами-членами ЄС інструментарію для боротьби з пандемією, спрямованого на координацію підходів до використання мобільних додатків для соціального дистанціювання, попередження, запобігання та відстеження контактів, а також використання даних для моделювання і передбачення еволюції вірусу.

Каталізатором співпраці на національному рівні управління стала Commission Toolbox,

що виводила на передній план боротьби з COVID-19 мережі національних органів влади, такі як eHealth.

Висновки і пропозиції. Інструментарій м'якого права ЄС був оперативно використаний у боротьбі з пандемією COVID-19, передусім для запровадження надзвичайних заходів, що формально порушували засадничі принципи ЄС (вільний рух громадян, товарів і послуг; свободу слова тощо). Утім ці екстраординарні заходи були спрямовані на порятунок життів людей, підтримку економіки, освіти та охорони здоров'я. Гнучке, оперативне та уніфіковане використання м'якого права на території держав-членів ЄС на початку пандемії (весна – літо 2020 р. – період розгубленості та надзвичайної ситуації) дозволило стабілізувати обстановку, розробити вакцину проти COVID-19, щоб згодом відкрити кордони, відновити транспортне сполучення, зміцнити можливості медицини та освіти. У «таких секторах, як конкуренція та державна допомога, наслідки кризи в галузі охорони здоров'я врегульовувалися виключно за допомогою м'якого права [2]. «М'яке» право ЄС у боротьбі з пандемією COVID-19 відіграло вирішальну роль у зміцненні стійкості сучасної правової системи і, як наслідок, у збільшенні довіри громадян до законодавства та інституцій на різних рівнях.

Хоча наразі інструменти м'якого права складають близько 10% у масиві законодавства ЄС, їх роль у правовому регулюванні постійно зростає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Eliantonio M., Stefan O. The elusive legitimacy of EU soft law: an analysis of consultation and participation in the process of adopting COVID-19 soft law in the EU. *European Journal of Risk Regulation*. 2021. Vol. 12(1). pp. 159–175.
2. Eliantonio M., Korkea-Aho E., Vaughan S. EJRR Special Issue Editorial: COVID-19 and Soft Law: Is Soft Law Pandemic-Proof? *European Journal of Risk Regulation*. 2021. Vol. 12(1). pp. 1–6.
3. European Commission. Covid-19. Guidelines for border management measures to protect health and ensure the availability of goods and essential services. *Official Journal of the European Union*. 2020. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/07835312-679b-11ea-b735-01aa75ed71a1/language-en>
4. Conclusions by the President of the European Council following the video conference with members of the European Council on Covid-19. European Council. Statements and remarks. 2020. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/03/17/conclusions-by-the-president-of-the-european-council-following-the-video-conference-with-members-of-the-european-council-on-covid-19/>
5. UNHCR Legal Considerations with regard to the EU Commission's Guidelines for border management measures to protect health and ensure the availability of goods and essential services. UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). 18 March 2020. URL: <https://www.refworld.org/policy/legalguidance/unhcr/2020/en/123162>

6. EU coordinated action to combat the COVID-19 pandemic and its consequences. European Parliament resolution of 17 April 2020 on EU coordinated action to combat the COVID-19 pandemic and its consequences (2020/2616(RSP)). Brussels. 17 April 2020. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0054_EN.html
7. The State Aid Temporary Framework. Competition Policy. 2020. URL: https://competition-policy.ec.europa.eu/state-aid/coronavirus/temporary-framework_en
8. Consolidated version of the treaty on the functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. pp. 47–390. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>
9. European Commission. State aid: Commission will phase out State aid COVID Temporary Framework. Brussels. Statement 12 May 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_22_2980
10. Johnson E.E., Bailey T.C. Legal lessons from a very fast problem: COVID-19. *Stanford law review*. 2020. Vol. 73. pp. 89–103.
11. Lasserre B. Les Principes ELI pour la crise du COVID-19. *Recueil Dalloz*. 2020. № 28. URL: <https://www.librairiedalloz.fr/livre/9782993220283-recueil-dalloz-n-28-2020-les-principes-eli-pour-la-crise-du-covid-19-recueil-dalloz-n-28-2020/>
12. Baratta R. EU Soft Law Instruments as a Tool to Tackle the COVID-19 Crisis: Looking at the “Guidance” on Public Procurement Through the Prism of Solidarity. *European Papers*. 2020. Vol. 5. No 1. pp. 365–373.
13. Commission Recommendation (EU) 2020/518 of 8 April 2020 on a common Union toolbox for the use of technology and data to combat and exit from the COVID-19 crisis, in particular concerning mobile applications and the use of anonymised mobility data C/2020/3300 (OJ L 114, 14 April 2020, 7–15). Document 32020H0518. Access to European Union law. URL: <http://data.europa.eu/eli/reco/2020/518/oj>